УДК 346.546

Марина Кузьменко,
аспірантка кафедри підприємницького права
Київського університету права Національної академії наук України

МІСЦЕ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ЕКОНОМІЧНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ*

У статті проведено аналіз основних особливостей господарсько-правової відповідальності та визначено місце такої відповідальності у сфері захисту економічної конкуренції. Зокрема поєднання публічних і приватних інтересів, яке має місце під час застосування господарсько-правової відповідальності, законодавчо визначена система санкцій, а також наявність меж такої відповідальності, порядку застосування заходів її реалізації та можливості звільнення від відповідальності засвідчують особливу природу правовідносин у сфері захисту економічної конкуренції.
Ключові слова: *антиконкурентні узгоджені дії, господарсько-правова відповідальність, звільнення від відповідальності.*

Юридична відповідальність у сфері захисту економічної конкуренції передбачає можливість застосування за порушення законодавства про захист економічної конкуренції заходів кримінальної, адміністративної, цивільно-правової та господарсько-правової відповідальності. При цьому останній з названих різновидів юридичної відповідальності застосовується найчастіше.

Причини такої правозастосовчої практики криються у особливій правовій природі зазначеного виду юридичної відповідальності у сфері захисту економічної конкуренції. Водночас господарсько-правова відповідальність у зазначеній сфері не була належним чином досліджена.

Питання застосування господарсько-правової відповідальності у сфері захисту економічної конкуренції досліджували українські науковці, зокрема: О. Бакалінська [1], Ю. Журик [2], О. Каштанов [3], Н. Саніахметова [4], І. Шуміло [5] та інші. Крім того, правова природа відповідальності у сфері захисту економічної конкуренції досліджувалася Ц. Велжановським (Cento Veljanovski) [6], М. Ю. Козловою [7], Ф. Лойє (Philip Lowe) [8], Г. Сідаком (Gregory Sidak) [9], Ю. К. Тотьєвим [10] та іншими вченими.

Мета цієї статті — визначити основні особливості господарсько-правової відповідальності у сфері захисту економічної конкуренції, її характерні риси, що зумовлюють її місце у сфері захисту економічної конкуренції.

Захист економічної конкуренції є одним із конституційних принципів, який визначений положеннями ст. 42 Конституції України. Його реалізація забезпечується функціонуванням різних складових системи права, де однією з основних є інститут юридичної відповідальності у сфері захисту економічної конкуренції.

До нього входять різні види юридичної відповідальності — кримінальна, адміністративна, цивільно-правова та господарсько-правова. Водночас практика їх застосування у зазначеній сфері є неоднаковою. Характеризуючи рівень їх правового і методичного забезпечення, а також аналізуючи кількісні показники застосування різних видів юридичної відповідальності, можна дійти висновку про особливе місце господарсько-правової відповідальності у сфері захисту економічної конкуренції. Зазначена теза підтверджується, зокрема, такими аргументами.

По-перше, однією з особливостей господарсько-правової відповідальності у

* Рекомендовано до друку кафедрою господарського права та процесу Київського університету права Національної академії наук України.

сфері захисту економічної конкуренції, на нашу думку, є гармонійне поєднання як публічних, так і приватних інтересів при її застосуванні. Загалом така характеристика є притаманною багатьом видам юридичної відповідальності у сфері захисту економічної конкуренції [11]. Проте у випадках застосування господарсько-правової відповідальності вона проявляється найбільш яскраво.

Свідченням цього може бути, наприклад, рішення органу Антимонопольного комітету України про порушення певним суб'єктом господарювання законодавства про захист економічної конкуренції, яке містить положення, що стосуються захисту публічного державного інтересу та суспільного блага — економічної конкуренції. Водночас таке рішення у сукупності з іншими фактами може стати підставою для захисту інтересів окремої особи шляхом застосування заходів у вигляді відшкодування шкоди, завданої таким порушенням законодавства про захист економічної конкуренції.

Таким чином, господарсько-правова відповідальність у вказаній сфері є не лише мірою державного впливу на суб'єкта, який вчинив порушення законодавства про захист економічної конкуренції, а й у кожному конкретному випадку, залежно від обставин справи, виступає еквівалентом для відшкодування завданої шкоди.

Ще однією характерною ознакою господарсько-правової відповідальності, яка, на нашу думку, заслуговує на увагу в силу її значимості, є особлива система санкцій, в яких реалізовується така відповідальність. До зазначеної системи можна віднести і адміністративно-господарські санкції, зокрема грошові санкції у вигляді накладення адміністративно-господарських штрафів (ст. 251 ГК України, ст. 52 Закону України «Про захист економічної конкуренції», ст. 21 Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції») та організаційно-правові санкції, а саме: вилучення незаконно одержаного прибутку (доходу) (ст. 253 ГК України) і товарів з неправомірно використаним позначенням та копій виробів іншого суб'єкта господарювання (ст. 254 ГК України, ст. 25 Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції»), спростування неправдивих, неточних або неповних відомостей (ст. 256 ГК України, ст. 26 Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції»), примусовий поділ (ст. 53 Закону України «Про захист економічної конкуренції»). Окрім названих, до системи санкцій можна віднести також відшкодування збитків, передбачене положеннями ст. 255 ГК України, а також, у разі, якщо суб'єкт господарювання не сплатив штраф у строк, визначений законодавством, до нього застосовується особливий захід відповідальності — пеня. Відповідно до ч. 5 ст. 58 Закону України «Про захист економічної конкуренції» за кожний день прострочення сплати штрафу стягується пеня у розмірі півтора відсотки від суми штрафу.

Порівнюючи таку розгалужену систему санкцій господарсько-правової відповідальності та, наприклад, заходи кримінальної або адміністративної відповідальності, можна зробити висновок про наявність законодавчо визначеного широкого їх спектру, а отже — можливість більш варіативно застосовувати такі заходи у разі вчинення порушення законодавства про захист економічної конкуренції.

Отже, правова природа господарсько-правової відповідальності у сфері захисту економічної конкуренції знаходить відображення у системі санкцій, визначених законодавством про захист економічної конкуренції.

Проте зазначена ознака має безпосереднє відношення ще до однієї особливості господарсько-правової відповідальності у сфері захисту економічної конкуренції, а саме — законодавчо визначених меж такої відповідальності. Фактично такі межі є однією з необхідних умов здійснення господарської діяльності та забезпечуються деліктоздатністю учасника господарських відносин, тобто здатністю самостійно відповідати за взятими на себе зобов'язаннями, яка забезпечується наявністю у нього відокремленого майна на праві власності, господарського відання або оперативного управління [12].

При застосуванні санкцій за порушення законодавства про захист економічної

конкуренції, залежно від їх правової природи, розмір таких санкцій визначається виходячи з різних підстав. Ними можуть бути або обсяг доходу (виручки) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) суб'єкта господарювання за останній звітний рік, що передував року, в якому накладається штраф згідно зі ст. 52 Закону України «Про захист економічної конкуренції»; або відповідна кількість товарів з неправомірно використаним позначенням чи копії таких виробів у випадках, визначених ст. 25 Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції», або розмір завданих збитків — у разі застосування господарської санкції у вигляді відшкодування збитків, передбаченого положеннями ст. 224 ГК України.

При цьому необхідно зауважити, що, окрім визначеної законом бази для застосування санкції, господарсько-правова відповідальність має особливі межі суб'єктного складу для такого застосування. Зазначена теза стосується випадків, передбачених ч. 3 ст. 52 Закону України «Про захист економічної конкуренції», згідно з положенням якої під доходом (виручкою) суб'єкта господарювання від реалізації продукції розуміється сумарна вартість доходу (виручки) від реалізації продукції усіх юридичних та фізичних осіб, що входять до групи, яка визнається суб'єктом господарювання відповідно до ст. 1 зазначеного Закону. Таким чином, законодавцем визначена взаємозалежність між суб'єктом господарювання та групою, до якої такий суб'єкт входить, адже розмір санкції, що накладається на такого суб'єкта, обраховується на підставі фінансових показників діяльності усієї групи, а не тільки його одного як порушника. Аналогічні підходи використовуються у разі, якщо санкцією за порушення є вилучення товарів з неправомірно використаним позначенням та копій виробів іншого суб'єкта господарювання. У такому разі зазначені дії можуть бути вчинені як стосовно виробника, так і стосовно продавця вказаних товарів.

Отже, господарсько-правова відповідальність характеризується відповідними межами, критерії визначення яких встановлені законодавством про захист економічної конкуренції, та які не є характерними для будь-якого іншого виду відповідальності.

При цьому не можна лишити поза увагою іще одну особливість господарсько-правової відповідальності у сфері захисту економічної конкуренції, а саме — нормативно визначений порядок застосування заходів її реалізації. Адже, окрім вищезгаданої системи санкцій за порушення законодавства про захист економічної конкуренції, і Господарський кодекс України, і закони України «Про захист економічної конкуренції» та «Про захист від недобросовісної конкуренції» містять положення щодо притягнення до відповідальності та визначають процесуальний порядок застосування таких заходів відповідальності. На підставі вказаних законів були прийняті також інші підзаконні нормативно-правові акти, які входять до законодавства про захист економічної конкуренції, які ще більше деталізують порядок виявлення і припинення порушень, а також застосування санкцій. Зокрема одним із таких актів є Правила розгляду справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції, затверджені розпорядженням Антимонопольного комітету України від 19.04.1994 р. № 5, зареєстровані у Міністерстві юстиції України 06.05.1994 р. за № 90/299 (у редакції розпорядження Антимонопольного комітету України від 29.06.1998 р. № 169-р (із змінами).

Враховуючи зазначене, можна говорити про особливу процедуру застосування господарсько-правової відповідальності у сфері захисту економічної конкуренції.

Крім зазначеного, необхідно звернути увагу на ще одну ознаку господарсько-правової відповідальності у сфері захисту економічної конкуренції, яка не є характерною для інших видів юридичної відповідальності. Йдеться про можливість звільнення від відповідальності за деякі порушення законодавства про захист економічної конкуренції. До таких порушень належать різні види антиконкурентних узгоджених дій. Відповідно до ч. 5 ст. 6 Закону України «Про захист економічної конкуренції» учасник таких дій може бути звільнений від відповідальності, якщо раніше за інших учас-

ників цих дій добровільно повідомив про порушення Антимонопольний комітет України чи його територіальне відділення та надав інформацію, яка має суттєве значення для прийняття рішення у справі.

Практика застосування аналогічної норми в інших країнах (зокрема країнах Європейського Союзу [13], США [14], Росії [15]) свідчить про високий ступінь ефективності такої норми законодавства. Проте, незважаючи на існування такої норми, випадків звільнення суб'єктів господарювання від господарсько-правової відповідальності за порушення законодавства про захист економічної конкуренції протягом часу дії зазначеного Закону зафіксовано не було.

Водночас ми схильні вважати, що правовий інститут звільнення від відповідальності необхідно розглядати більш широко. Адже, на наш погляд, до його складових належать не тільки випадки повної відсутності застосування санкцій до суб'єкта господарювання, а й зменшення розміру санкцій. Органами Антимонопольного комітету України при визначенні розміру штрафів за порушення законодавства про захист економічної конкуренції враховується ряд обставин, зокрема тривалість і повторність вчинення порушення, поведінка суб'єкта господарювання після виявлення ознак правопорушення, його фінансове становище, істотність впливу на конкуренцію на конкретному ринку тощо [16]].

Тому, на нашу думку, обґрунтовано можна говорити про практику застосування окремих видозмінених складових правового інституту звільнення від господарсько-правової відповідальності у сфері економічної конкуренції як ознаку, що не є характерною для інших видів юридичної відповідальності у вказаній сфері.

Таким чином, проаналізовані риси господарсько-правової відповідальності вказують на її особливу правову природу у сфері захисту економічної конкуренції. Проте без аналізу практики фактичного застосування зазначеного виду відповідальності не можна визначити ступінь її ефективності у вказаній сфері.

У 2011 р. Антимонопольним комітетом України, як державним органом із спеціальним статусом, метою діяльності якого є захист економічної конкуренції у підприємницькій діяльності, на порушників законодавства про захист економічної конкуренції було накладено штрафів на суму 43,5 млн грн, що більш ніж у півтора рази перевищує показник 2010 р. При цьому зазначені штрафи були накладені за наслідками розгляду органами Антимонопольного комітету України протягом 2011 р. 4488 справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції (за 2010 р. — 3271, 2009 р. — 3971 справ, 2008 р. — 1616 справ) [17].

Оскільки відомості про застосування кримінальної та цивільно-правової відповідальності у досліджуваній сфері відсутні, то, порівнюючи наведені показники застосування заходів господарсько-правової відповідальності із практикою притягнення до адміністративної відповідальності у сфері захисту економічної конкуренції (за останні два роки органами Комітету було складено чотири протоколи про адміністративне порушення, у 2009 р. — 5 протоколів, у 2008 р. — 9 протоколів) [18], явною є кількісна перевага застосування саме заходів господарсько-правової відповідальності.

На наш погляд, це пояснюється відсутністю нормативно визначеного порядку застосування заходів адміністративної відповідальності у сфері захисту економічної конкуренції, а також роллю органів Антимонопольного комітету України у розгляді справ про адміністративні порушення. Відповідно до ст. 255 КУпАП названий орган державної влади може у визначених законом випадках лише складати протоколи про такі порушення, а справи про адміністративні порушення, зокрема у сфері економічної конкуренції, розглядають районні, районні у місті, міські чи міськрайонні суди (судді). Таким чином, для органу Антимонопольного комітету України простішим є варіант самостійного розслідування факту неправомірної поведінки та прийняття відповідного рішення у справі, аніж передача матеріалів на розгляд іншому державному органу.

Таким чином, правова природа господарсько-правової відповідальності у сфері захисту економічної конкуренції, яка

фактично втілюється у правозастосовчій практиці органів Антимонопольного комітету України, вказує на особливе місце зазначеного виду юридичної відповідальності у сфері захисту економічної конкуренції.

Отже, маємо підстави для таких ***висновків****. Господарсько-правова відповідальність у сфері захисту економічної конкуренції характеризується поєднанням приватних та публічних інтересів при її застосуванні, наявністю системи санкцій, не притаманних іншим видам юридичної відповідальності, а також її законодавчо визначеними межами. Крім того, виокремлення господарсько-правової відповідальності з-поміж інших видів юридичної відповідальності у зазначеній сфері відбувається за рахунок наявності процесуально визначених засад її застосування, та, у окремих випадках — можливості звільнення суб'єктів господарювання від відповідальності.*

Додатковим підтвердженням ефективності правозастосування правового інституту господарсько-правової відповідальності у сфері захисту економічної конкуренції виступають фактичні показники її застосування, які значно перевищують аналогічні показники застосування інших видів юридичної відповідальності.

Таким чином, сукупність названих ознак господарсько-правової відповідальності за порушення законодавства про захист економічної конкуренції забезпечують їй особливе місце у сфері захисту економічної конкуренції.

ПРИМІТКИ

1. Бакалінська О. О. Захист економічної конкуренції: організаційно-правові засади державного управління : дис. … канд. юрид. наук / О. О. Бакалінська ; НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. — К., 2003. — 210 с.

2. Журик Ю. В. Антимонопольно-конкурентне право України : навч. посіб. / Ю. В. Журик. — К. : Центр учбової літератури, 2011. — 272 с.

3. Каштанов О. С. Правовий захист від антиконкурентних дій в економічній конкуренції : дис. … канд. юрид. наук / О. С. Каштанов ; Одеська нац. юрид. академія. — О., 2005. — 213 с.

4. Саніахметова Н. О. Конкурентне законодавство у питаннях та відповідях : посібник / Н. О. Саніахметова. — К. : Центр комерційного права, 2002. — 74 с.

5. Шуміло І. А. Відповідальність за порушення законодавства про захист конкуренції : дис. … канд. юрид. наук / І. А. Шуміло ; Нац. юрид. академія України імені Ярослава Мудрого. — Х., 2001. — 212 с.

6. Veljanovski Cento. Cartel Fines in Europe: Law, Practice and Deterrence / Cento Veljanovski // World Competition. — 2007. — Vol. 29. — P. 65—87.

7. Козлова М. Ю. Антимонопольное право РФ : учеб. пособ. / М. Ю. Козлова. — Волгоград : Изд-во ВолГу, 2003. — 89 с.

8. Lowe Philip. Cartels, fines and due process [Електронний ресурс] / Philip Lowe // GCP. The online magazine for global competition policy. — 2009. — Режим доступу : http://www.cba.org.

9. Sidak Gregory. Abolishing the price squeeze as a theory of antitrust liability / Gregory Sidak // Journal of Competition Law & Economics. — 2008. — № 4(2). — P. 279—309.

10. Тотьев К. Ю. Конкурентное право (Правовое регулирование деятельности субъектов конкуренции и монополий). — 2-е изд., перераб. и доп. / К. Ю. Тотьев. — М. : РДЛ, 2003. — 480 с.

11. Паращук С. А. Конкурентное право (правовое регулирование конкуренции и монополии) / С. А. Паращук. — М. : Городец-издат, 2002. — С. 152.

12. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / кол. авт. : Г. Л. Знаменський, В. В. Хахулін, В. С. Щербина [та ін.] ; за заг. ред. В. К. Мамутова. — К. : Юрінком Інтер, 2004. — С. 537.

13. Leniency Programs and Cartel Prosecution [Електронний ресурс] // International Journal of Industrial Organization. — 2003. — 21(3), p. 347—379. — Режим доступу : http://www.barcelonagse.eu/tmp/pdf/motta_leniency.pdf.

14. Leniency Program in Competition Law of the USA [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.justice.gov/atr/contact/newcase.html.

15. Сообщи о картельном сговоре! Раздел на официальном сайте Федеральной антимонопольной службы России [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.fas.gov.ru/about/structure/cartel/.

16. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / кол. авт. : Г. Л. Знаменський, В. В. Хахулін, В. С. Щербина [та ін.] ; за заг. ред. В. К. Мамутова. — К. : Юрінком Інтер, 2004. — С. 394.

17. Звіт про діяльність Антимонопольного комітету України за 2011 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.amc.gov.ua/amc/control/uk/publish/article?art_id=212425&cat_id=212422.

18. Там само.

Кузьменко Марина. Место хозяйственно-правовой ответственности в сфере защиты экономической конкуренции.
В статье проанализированы основные особенности хозяйственно-правовой ответственности и определено место такой ответственности в сфере защиты экономической конкуренции. В частности, сочетание публичных и частных интересов, которое имеет место при применении хозяйственно-правовой ответственности, законодательно определенная система санкций, а также наличие границ такой ответственности, порядка применения мер ее реализации и возможность освобождения от ответственности свидетельствуют об особой природе правоотношений в сфере защиты экономической конкуренции.
Ключевые слова: *антиконкурентные согласованные действия, хозяйственно-правовая ответственность, освобождение от ответственности.*

Kuzmenko Maryna. Place of business liability within economic competition.
The article analyzes the main features of economic and legal responsibility and the place of this type of responsibility within the protection of economic competition. In particular, the combination of public and private interests, which occurs during the use of economic and legal responsibility, legally defined system of sanctions and the availability of such liability limits, the application of measures of its implementation and possible dismissal from it confirm the special nature of relations in the field of economic competition.
Key words: *cartels, anti-competitive actions, business legal liability, exemption from liability, leniency program.*